

<https://doi.org/10.62837/2025.8.397>

f.e.d., prof. ASİF HACILI

e-mail: asif.hajiyev@au.edu.az

0009-0005-9462-511X

Azərbaycan Universiteti

Bakı şəhəri, Nəsimi rayonu, Ceyhun Hacıbəyli, 71

AHİSKA TÜRK LƏRİNİN ETNİK KÜLTÜRÜ MİLLİ KİMLİK ASPEKTİNDƏ

Xülasə

Məqalə Ahıska türklərinin etnik mədəniyyətinin tarixi və tipoloji aspektləri həsr olunub. Ahıska türkləri tarixən Cənubi-qərbi Qafqazda, Gürcüstanın Mesxet-Cavaxet ərazilərində, keçmiş Ahıska paşalığında yaşamışlar. 1944-cü ildə etnik mənsubiyyətinə görə sovet-bolşevik rejimi tərəfindən öz vətəmindən sürgün edilmişlər. Məqalədə Ahıska türklərinin türk mənşəyini və kimliyini təsdiq edən faktlar: onların folkloru, ədəbiyyatı haqqında yığcam məlumat verilir, müəllif tərəfindən toplanmış etnotoponimləri təqdim edilir. tarixinin ümumi mərhələləri və etnik proseslər təhlil edilir. Ahıska türklərinin Qafqazın avtohton etnosu olduğu təsbitlənir. Ahıska türklərinin deportasiya dövründə öz milli mədəniyyətini, ana dilini qorumasında etnik mədəniyyətin, folklor və ədəbiyyatın mühüm rolu göstərilir.

Açar sözlər: Ahıska, Ahıska türkləri, etnos, etnik mədəniyyət, folklor

Ahıska türklərinin etnik mədəniyyəti onların tarixini, etnik mənşəyini, milli kimlik şüurunu, coğrafiyasını və mədəni mühitini, təmasda olduqları xalqlarla əlaqələrini, islamqədərki və islami inanış və təsəvvürləri əks etdirir. Bu baxımdan, bu mədəniyyəti sxematik şəkildə belə cizgiləyə bilərik: Osmanlı türklərinin tərkib hissəsi olan Ahıska türklərinin mədəniyyəti Osmanlı və Qafqazda *türklük tarixini*, arxaik dövrə varan *prätürk etnogenezini*, oğuz və qıpçaq türklərinin etnomədəni *sintezini*, Qafqaz və Anadolu dialoqunu, Azərbaycan – Osmanlı – Gürcüstan *tarixi-mədəni əlaqələrini*, dağ və dağətəyi *coğrafi ərazilərin* həyat tərzini, arxaik inanclarla islam dəyərlərini və müasir tarixi-siyasi prosesləri əks etdirir. Sürgün dövründə etnik mədəniyyət milli kimliyi, sosial həmrəyliyi və vətənpərvərlik ideallarını qoruyub saxlayan əsas funksional amil kimi çıxış edir. Buna görə də, Ahıska türk etnik mədəniyyətinin tipologiyasını, məzmun və forma xüsusiyyətlərini dərinlən anlamaq və bu sahədə gələcək araşdırmalar üçün öncə qeyd etdiyimiz aşağıdakı aspektlərə ümumi məlumat mənimsəmək zəruridir.

Folklor və ədəbiyyat. Ahıska-Çıldır obalarında şifahi söz sənəti, xüsusən, aşıq yaradıcılığı qədimdən geniş yayılıb. Göyçə, Borçalı, Təbriz, Gəncəbasarla bərabər, Ahıska mahalı ozan-aşıq sənətinin əsas ocaqlarından olub. Bu torpaqlarda türk aşıq

sənəti o qədər zənginmiş ki, gürcülər, urumlar, yəhudilər də aşılıq etmiş, türk sazı çalılıb, türk gözəlləmələri oxumuşlar. Ahıska elində yeni və variant dastanlar – «Bəg Bögrək», «Arzu və Qənbər», «Yaralı Mahmud», «İbrahim və Aslan şah», «Alıxan və Pəri», «Dərviş Ələmi», «Lətifşah», «Öməri» kimi onlarla ozan boyları söylənib. Buralarda «Koroğlu», «Əsli-Kərəm», «Aşiq Qərib», «Şah İsmayıl», «Qurbani» kimi ümumtürk dastanları da dillər əzbəri olub, bəzi mətnlər variantlaşıb, bəzi motivlər isə yalnız Ahıskada qorunub saxlanıb. İxtiyarların dediyinə görə, bu yurdda adı dillər əzbəri olan ustad şair və aşıqlar – Ahıskalı Gülləli Xoca, Aşiq Qərib, Axılkələkli Xasta Hasan, Aşiq Şenlik, Koblıyanlı Aşiq Məhəmməd Səfili, Aşiq Üzeyir Fəqiri, Posxoflu Aşiq Zülali (Qara Zülali), Aşiq Rəğibi, Aşiq Əmrahi, Vanlı Oruc, Ahıskalı Mahmud Çirkini, Molla Xəlis, Azqurlu İsmayıl Əfqan, Aşiq Seyfi, Heydər bəy, Dəli Tamı, Qul Əhməd, Adıgünlü Ömər Əfəndi, Ahıskalı Pir Məhdi, Xırtızlı Sevdəyi, Axılkələkli Daşdəmir, Ahıskalı Pərtəv Bəy Qorxan, İsgəndər Nihani, Ahıskalı Şəhri Əfəndi, Azqurlu İsmayıl, Aşiq Nuru, Aşiq Balakışı, Aşiq Məftuni, Aşiq Balabəy, Çanaq Əhməd, Dərviş Ələmi, Firaği, Topçioğlu, Səfil Kamil, Aşiq Murad, Aşiq Nəcəf, Aşiq Nəcib, Aşiq Şavqi, Aşiq Bayram, Aşiq Əvəz, Aşiq Mirsis, Aşiq Qəhrəman, Aşiq Pirverdi, Aşiq Müştəqi, Koblıyanlı Çərkəzoğlu, Hanaklı Molla Dursun Məhzuni, Usta Polad, Aşiq Ruhani, Dəli Yusif, Aşiq Aslan, Aşiq Qaragöz, Aşiq Zeyin, Aşiq Pəktayi və başqaları imiş.

Son illərdə ulu ustadların sənətini yeni nəsillər davam etdirir. Usta Mürtəz, Zarzımalı Aslan, Fəhlül, Cabir Xalidov, Mehیار, Zeynül Yektay, Şimşək Sürgün Kaxəretli, Şahismayıl Adıgünlü, Güləhməd Şahin kimi el şairlərinin əsərləri xalqı birləşdirir və bir millət kimi yaşadır. Azərbaycanda Yaşayan Ahıska Türkləri Yazarlar Birliyi fəaliyyət göstərir. Milli mətbuat, məktəb, ərazi birliyindən məhrum olan Ahıska elinin qəriblik həyatında folklor müstəsna rol oynayır, milli varlığı, etnik yaddaşı qoruyan ən önəmli qüvvə kimi inkişaf edir. Ahıska folklorunda qədim motivlərlə bərabər müasir tarix, sürgün dövründəki mədəni əlaqələr, dil təmasları, yazılı ədəbiyyatın təsirləri də dərin iz buraxmışdır. Ahıska türk folkloru janr baxımından da çox əlverişlidir. El arasında müdrik kəlamlar, dualar, manilər, deyimlər, ağıllar, şaka-yerennüklər, türkülər, qoşmalar, nağıllar, mifik rəvayətlər, dastanlar, dəstəyələr geniş yayılıb. Sanamalar, herslatmalar, tapmacalar, şaşırtmalar, nənnilər, oyunlardan ibarət çocuq folkloru da bir ələmdir. Ahıska elində qorunmuş bu folklor nümunələri, xüsusən, son dövrlərdə formalaşmış sürgün folkloru bütövlükdə Ahıska-türk mədəniyyəti ümumtürk tarixi üçün orijinal bir mənəvi sərvətdir.

Mətbəxə. Ahıska türklərinin qidasını əsasən çörək, un yeməkləri, ət, süd və bitki məhsulları təşkil edir. Ahıska türkləri vətəndə çörəyi buğda, yulaf və qarğıdalı unundan bişirmiş. Əsas çörək növləri: tandurətməgi, furunətməgi, yuxa, cadi, yağlı cadi, üfgə, kömbə və sairədir. Çörək təndir və furunda bişirilən, yuxa isə sadəcə salınarmış. Taxıl məhsullarından, xüsusən buğda və yulaf unundan bişirilən xörəklər də son dərəcə rəngarəngdir: xingal, lapata xingali, əfəndi xingali, şor xingali,

bükməli xingal, basdırma xingali, manti, xanım mantisi, ətməğaşi, tatarbəyi, ərişdə, qutab, quymaq, müxtəlif sıyıqlar... Əsas ət xörəkləri: kabab, sucuq, buğlama, bazlama, bişi, paça, savutma, közləmə, basdurma, beşbarmaq, köftə, bozbaş, piti, dolma... Rəngarəng şorbalar: puşruk çorbasi, cincar çorbasi, mərci çorbasi, ayran çorbasi, çərəz çorbasi, əriştə çorbasi, qızılcuq çorbasi, pirinc çorbasi, sütlü çorba, tutmac çorbasi... Kartopi ezmesi, kartopi haşlaması, hoçuta, xoyul, heris, paxıraçlama, pata, kələcoş, palaça, luxma, peynir qovurması, lazut (qarğıdalı) bulamacı da gündəlik yeməklərdəndir. Ətli, səbzəli, südlü, çərəzli, lobyalı aş növləri də türk mətbəxində xüsusi yer tutur. Toyda-nişanda, bayramda, qonaqlıqda Ahıska ellərində müxtəlif şirniyyat hazırlanmış – subörəgi, şəkərləmə, kətə, luxum, qətmər, qulaqlı qətmər, çullama qətmər, gəvrək, halva, paxlava... Ahıska türklərinin mətbəxində əsas yeri şərbət, sinor, ayran, yoğurt, çay, qəhvə kimi içkilər tuturmuş. Türklərin düzəldikləri pəstil (tut, zoğal, cancur şirəsinə un qatılır, qaynadılır, alınmış maye taxta üzərində qurudulur, sonra bıçaqla aralanır), kömə (tut şirəsinə azca un qatılır, qaynadılır, qozu sapa «boncuk kibi» taxır, bu şirəyə 3-4 dəfə salıb-çıxarır, qurudurlar), bəkməz, eləcə də kələm (laxana), pomidor (patlican), xiyar, turp (şalğam), bibər (pimpila) turşuları etnik mətbəxin duzunu-məzəsini təşkil edir. Türklərin sucuq və basdırmaları da çox məşhurdur. Ahıska türklərinin əsas mətbəx avadanlığı: sapli (tava növü), tava, qazan, ibrığ (bardaq növü), aş taliki (boşqab), çay taliki, ləngər (sini), sac, paxır, peşkun, kərsən, süzək, bıçaq, çəngəl, kaşix, farduc...

Geyim.XIX əsrdə və XX əsrin əvvəllərində Ahıska türklərinin geyimi ənənəvi türk-Qafqaz geyimi tipologiyasına daxil imiş. Kişilər – yaxası qaytanla bağlanan köynək, şalvar, arxalıq, yapıncı, kürk geyər, gümüş (yun, ipək, dəri) kəmərlər bağlar, başa dəri papaq, başlıq, fəs qoyarlarmış. Fəsə çox vaxt qırmızı və ya yaşıl çalma dolanarmış. Çoxa, arxalıq əsasən göy, boz rəngdə olarmış. Acar və Kobulet türklərinin yuxarıdan enli, büzmə şalvarlarından fərqli olaraq, Ahıska türklərində dar şalvar dəb imiş və müasirlər bunu Azərbaycan türklərinin geyiminə oxşadırlarmış. Türk kişilərinin ənənəvi geyiminin əsas bir ünsürü də yelək (və ya zubon) adlandırılan canlıq – jilet olmuşdur. Yelək muasir pencəklərin altından da geyilir. Qadınlar nəbati naxışlarla bəzənmiş al don, göy rəngli önlük geyər, gümüş belbağı bağlayardılar. Qızlar başını şal, tavşalı, ləçəkli şal, ərli qadınlar isə həm də qatxa (altun pullarla bəzənmiş araqçın növü) ilə örtərmiş. Qadınlar bu libasın üstündən Ahıska türklərinin ehram adlandırdıqları bəyaz çadraya burunərmiş. Mesxet-Cavaxet bölgələrində, eləcə də Acarıstan, Kobulet, Şəvşət, Kaxet, Kartli, İmereti, Quriya, Meqreliya adlandırılan yerlərdə nəinki türk, hətta gürcü, digər xaçpərəst qadınları da uzun müddət çadrada gəziblər. Ümumiyyətlə, başqa etnoqrafik örnəklərdə olduğu kimi, gürcü geyiminin də çox hissəsi türklərdən götürülüb. Kaxet çarları və aznaurlar (gürcü zadəganları) «qızılbaş üslubunda» gödəkçə geyər, çalma bağlarmış. İmeretdə, digər yerlərdə də türk qaftanları, «qızılbaş qiyafəsi» gürcülərin əsas libası imiş (6, c. 279-281). Gürcü geyiminə orta əsrlərdə xüsusilə güclənən türk təsiri son günlərə qədər öz nüfuzunu saxlayıb. XX əsrin əvvəllərində yuxarı kəndlərdə kişilər

qara satindən, qolları yarıqlı üst paltarları, çoxa, arxalıq geyir, qadınlar əsasən ənənəvi libasda qalırlarmış. 20-ci illərdən türklərin geyimində əsaslı dəyişikliklər baş verir – Ahıska, Adıgün, Azqurda qalifə şalvar, frenc, gimnastyorka, furajka ortaya çıxır. Qadınlar uzun, düz, ensiz qollu paltarlara keçir. Ənənəvi bəzəklər (qatxa, majar, mahmudiyə, pipanur, urubiya, küfə, belbax) isə saxlanır. 1926-cı ildə Valedə toxuculuq sexinin açılması ilə ənənəvi yun, ipək və keçə materiallarına yeni çit parçalar, təzə ipək növləri, satin və sairə əlavə olunur. 30-cu illərdən fabrik məhsulları yayılır. Ahıska türklərinin geyiminə aid əsas terminlər: kondura, çarux, şarvar, gömlək, çoxa, arxalux, yelək (zubon), ehram, qaftan, don, xələt, ətək, kürk, yapıncı, qurşaq, kəmə, belbağı, şal, tavşali, ləçək, peştamal, tuman, dizdon, başmaq, qatxa, çalma, fəs, papax, küfə, pırpıra, majar, mahmudiyə, pipanur, urubiya...

Mərasimlər. Ahıska türklərinin mərasimləri ümumtürk tipologiyasına və şəriətə uyğundur. Toy mərasiminin mərhələləri (Qız sarafılaşdırmaq və bəgənmə; Elçilux; Şərbət içmə; Gəlin görməyə getmə; Nişan dəyişmə və urba götürmə; Kəsim kəsmək; Toy şərtləri: başlıq və toy xərci; Dəvət; Xına yaxdı; Məsləhət aş; Kəbin; Gəlin çıxarmaq və götürmə; Güvəgiyə vermə; Duvağaçımi (yüzaçımi); Üzgördi (eniştəlüğə getmə); Ayaqdöndü) və elementləri (atlılar, məqərlər, başlux, toy xərci, dəvətçi) yerli koloriti əks etdirsə də, Şərqi Anadolu və Qərbi Azərbaycan ənənəsindən mahiyyətə fərqlənir. Şəriət qaydalarına uyğun olaraq, türklər axirət dünyasına öncədən hazırlaşır, halal yaşayır, borc saxlamır, ailə, vərəsəlik məsələlərin həll edir, yas üçün tədarük görürlər. Ahıska türklərinin həyatını Novruz, Yılbaşı, Xıdırəlləz, Mövlud, Rəcəb, Qurban, Ramazan, kimi bayramlar, «yığnax», «sıra türküsü», «sıra oyunu», «sıra masalı», «fincan-yüzük», «süpürgə seyri» adlanan əyləncələr, aşıq məclisləri, nağıl gecələri süsləmişdir. Maraqlı adətlərdən biri də məşhur alim M.Y.Marrın təsvir etdiyi, danışıq yasağı – böyüklərin, yaşlı qohumların qarşısında qadınların danışığa qoyulan yasaqla bağlı “əl dili”dir (12, c.191-214)

Etnotoponimlər. Ahıska-Axıləkəkdəki, eləcə də Borçalıdakı coğrafi adların böyük əksəriyyəti sırf türk mənşəlidir və onların çoxu ən qədim türk uluslarının adlarını, qədim türk sözlərini yaşadır, etnik mədəniyyət və tarix haqqında müəyyən təsəvvür yaradır. Bütün Qafqazda olduğu kimi, burada da yüzlərlə dağ, çay, göl, qaya, meşə, kənd adı qədim hunların, avarların, tubaların, sabirlərin, basillərin (barsil, bozal), bulqarların, oqur, onoqur, saraqur, utuqur, kutuqur qövmlərinin, xəzərlərin, tolosların və onlarla digər türk toplumlarının xatirələridir. Ahıska-Axıləkəkdəki, cənubi Gürcüstandakı türk etnotoponimlərindən bəzi nümunələr bunlardır:

hun etnonimi: Hundun dağı və Hundun gölü (Aspindza), Xunan qalası (Tiflisə tərəf), Xona kəndi (Adıgün), Xoni kəndi (Kutaisə tərəf); *basil etnonimi:* qədim Basiane vilayəti (Axısqa-Çıldır bölgəsində), müasir Basileti, Bazaleti, Bozaliani kəndləri, Bozaleti gölü; *abdal (ağ hun) etnonimi:* Abdallı kəndləri (Borçalı); *avar, avar-hun (var-hon) etnonimi:* Varxan kəndləri (Adıgün və Aspindza rayonları),

Abari kəndi (Ambrolauri rayonu); *onoqur etnonimi*: Onoquris (Zestafoni tərəfdə), Onqor (Aspindza rayonu), Unaqira (Xon rayonu) kəndləri (qeyd edək ki, onoguz-onoqur-onqar-unqar-hunqari etnonimlərində 10 rəqəminin işlənməsi adətən 10 oğuz qəbiləsinin birliyi kimi izah edilir, lakin N.Marrın bir müşahidəsi bunun həm də erkən təsəvvürlərlə bağlı olduğunu ehtimal etməyə əsas verir. Görkəmli alim qeyd edir ki, 1 və 10 rəqəmləri insanı və qəbiləni bildirir, çünki «vahid» və «on» münasibətlərində olan «insan» və «qəbilə» eyni bir ad daşıyır: bir halda – bütün «qəbilə» və «qəbilənin hər bir adamı», digər halda – «əl» (həm «bir», həm də barmaqların sayına görə «on») mənasında (12, c. 468-469); *saraqur (sarı, ağ oqur)* Sarkine şəhəri (xəzərlərin Don yaxınlığında da saldıqları Sarkel şəhərinin adının türk mənşəli olduğunu N.Marr təsdiq etmişdir: (Bax: 13, c.67, 71; 28, c. 323-324), Sarı kəndi (Aspindza rayonu); *tuba (tobol, tuva, tofalar) etnonimi*: Toba, Qurtuban (Axısqa), Qaratuban, Qortuban (Adıgün), Tobaxçı (Axısqadan şimalda) kəndləri; *kəməər (qəmər, qimir, komar, kamaritlər) etnonimi*: Böyük və Kiçik Kəmərlə və Qomareti (Borçalı), Qomar (Adıgün) kəndləri; *macar etnonimi*: Macar-sxali (Xaşur rayonu), Macar gölü, Aşağı və Yuxarı Macar kəndləri (Suxumi yaxınlığında); *udi (utiqur, udon, uti) etnonimi*: Ude kəndi (Adıgün rayonu); *kul (kol) etnonimi*: tarixi Kola vilayəti (Axısqadan cənubda), Qullar (Borçalı) və Kolaki (Sıqnax yaxınlığında) kəndləri, *kuyvar (xubair) etnonimi*: Xubiar kəndi (Borçalı); *sam (samar) etnonimi*: Samqur (Adıgün) və Samqori (Borçalı) kəndləri; Samsər mağarası (Axılkelək); *az (uz) etnonimi*: Azqur (Axısqa rayonu), Azman (Axılkelək), Azgüdə (Aspindza) kəndləri; *sal etnonimi*: Saliəti və Saloğlu kəndləri (Borçalı); *moxe (moqe, mukri, muqri) etnonimi*: Muğanlı, Muğançı Əhməd, Muqlian (Borçalı), Muqaret (Axısqa), Moxe (Adıgün) kəndləri; *tolos (tulus, teles, tules) etnonimi*: Toloş kəndi (Aspindza); *kuzan (quzan) etnonimi*: Quzanlı (Ermənistan); *adıgün etnonimi*: Adıgün rayonu; *qobu (kobu) etnonimi*: Kobuleti şəhəri (Acaristan), Kobi (Kazbek rayonu), Qobieti (Aspindza), Kobixevi və Kobaze (Axısqa) kəndləri; *gəncək etnonimi*: Qandza (Boqdanovka, Ninosminda); *bələncər etnonimi*: Balacur (Adıgün), Balacauri kəndləri (Tiflis); *kun etnonimi*: Kuna kəndi (Aspindza); *anca (incə, onca, ança, onça) etnonimi*: Edincə, İncqola, İncebla (Axısqa rayonu), İncə, İncədərə, İncədəğ (Borçalı) kəndləri; *tuğ (tuk, tok) etnonimi*: Tuğ (Boqdanovka); *çala etnonimi*: Çala (Axısqa) və Çela (Adıgün) kəndləri; *basar (bazar) etnonimi*: Bazarxana (Aspindza) kəndi; *çicil (çigil) etnonimi*: Çigil (Adıgün) kəndi; *salar etnonimi*: Salardağ (Axısqa); *oral (aral) etnonimi*: Oral (Axısqa) və Aral (Adıgün) kəndləri; *ovat (abat) etnonimi*: Abatxevi (Axısqa) kəndi; *kerqil (qurqul) etnonimi*: Qorqul (Adıgün) kəndi; *balta (boltalı) etnonimi*: Balta (Laqodex və Znaur) kəndləri; *xançal etnonimi*: Xançala kəndi (Boqdanovka) və Xançala gölü (Axılkelək); *xasbəy etnonimi*: Xasbəy (Boqdanovka) kəndi; *orucoğlu etnonimi*: Orucalar (Axılkelək) kəndi; *damğa etnonimi*: Damğalı (Axılkelək) kəndi; *zilan və zaza etnonimi*: Zilan (Axısqa), Zazançı, Zilan (indiki Ermənistanın Axılkeləklə sərhəd şimal-qərbi), Zazalı (Adıgün) kəndləri; *tele etnonimi*: Təhlə (Borçalı)

Prof. Dr. Asif Hajili

**AHISKA TURKS' ETHNIC CULTURE IN TERMS OF NATIONAL
IDENTITY
Summary**

The article is devoted to the historical and typological aspects of the ethnic culture of the Ahiska (Meskhetian) Turks. These people historically lived in the South-West Caucasus, in the Meskhetian-Javakheti region of Georgia. In 1944, he was deported from his homeland by the Soviet-Bolshevik regime for his ethnicity. The article analyzes the general stages of the history of the Ahiska Turks and ethnic processes. It is shown that the Ahiska Turks are an autochthonous ethnos of the Caucasus. At the same time, it is confirmed that the Ahiska Turks and the Georgian people are friends and allies at all times. It is said that the Ahiska Turks preserved their national culture and mother tongue during the deportation. The components of the ethnic culture of the Ahiska Turks, types of economy, customs, cuisine, clothing, folklore are described.

Key words: Ahiska, Ahiska Turks, ethnos, ethnic culture, folklore

Проф. д-р Асиф Гаджили

**ЭТНИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА АХЫСКА-ТУРОК В АСПЕКТЕ
НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ**

Резюме

Статья посвящена историческим и типологическим аспектам этнической культуры ахыска-турок. Ахыска-турки исторически проживали на юго-западе Кавказа, на территориях Месхетии и Джавахети в Грузии, в бывшем Ахыскинском пашалыке. В 1944 году они были депортированы из своей родины советско-большевистским режимом по этническому признаку. В статье приводятся краткие сведения о фольклоре и литературе ахыска-турок, подтверждающие их турецкое происхождение и идентичность, а также представлены этнонимические топонимы, собранные автором. Анализируются общие этапы их истории и этнические процессы. Устанавливается, что ахыска-турки являются автохтонным этносом Кавказа. Показана важная роль этнической культуры, фольклора и литературы в сохранении национальной культуры и родного языка ахыска-турками в период депортации.

Ключевые слова: Ахыска, ахыска-турки, этнос, этническая культура, фольклор.

ƏDƏBİYYAT

1. Doğru A.M.. Yukarı Kür Boylarının Yeradları Üzerinde Bir Araştırma // Türk Dünyası Araştırmaları. İstanbul, 1985, №39.
2. Hacılı Asif. Ahıska türkləri: Vətən bilgisi. İstanbul, Ahıska, RTA, 2009.
3. Hacılı Asf. Ahıska türkləri sürgün folkloru. B., 2004.
4. Məmmədov H. «Dəftəri-müfəssəlati-Tiflis»də yaşayış məntəqələri // Azərbaycan filologiyası məsələləri. B., 1984.
5. Андроников А.Д. Описание 3-го, Уравельского, полицейского участка Ахалцихского уезда Тифлисской губернии // ЗКОРГО, Тифлис, 1894; к. XVI.
6. Волкова Н.Г. Статейные списки русских посольств XVI–XVII вв. как этнографический источник // Кавказский этнографический сборник, VI, М., 1976.
7. Волкова Н. Г. Этнонимы и племенные названия Северного Кавказа, М.1978.
8. Картлис Цховреба. История Грузии. – Тбилиси, Издательство АРТАНУДЖИ, 2008
9. Макалатия С. Месхетия-Джавахети. Тбилиси, 1938.
10. Царевич Вахушти. География Грузии. Тифлис, 1904.
11. Юнусов А. Месхетинские турки: дважды депортированный народ. Б., 2000.
12. Марр Н.Я. Вопросы языка в освещении яфетической теории. Л., 1933
13. Марр Н.Я. Чуваши-яфетиды на Волге. Чебоксары, 1926

Rəyçi: filologiya elmləri doktoru, professor Qorxmaz Quliyev